

Vegard Todnem

Kandidatnummer: 2321

«Det store smellet i Hillevåg»

En studie av sabotasjeaksjonen som fant sted i Hillevåg den 29. november 1944, dens dramatiske etterdønninger og konsekvenser, samt dens nåværende status i lokalhistorien til Stavanger.

Universitetet
i Stavanger

LHIS370 – Bacheloroppgave i historie

Universitet i Stavanger

Institutt for kultur-og språkvitenskap

Vår 2021

Innholdsfortegnelse

FORSIDE	0
PROBLEMSTILLING	1
INNLEDNING	1
ET OVERBLIKK AV SABOTASJEN I HILLEVÅG	2
HVORFOR HILLEVÅG?	2
NASJONAL OG LOKAL MOTSTAND.....	5
FABRIKKEN GÅR TIL HIMMELS.....	7
RINGVIRKNINGENE AV SABOTASJEAKSJONEN	11
HISTORIEN I ETTERTID OG NÅTID.....	13
HVORFOR IKKE MER KJENT?.....	13
LOKALHISTORIE PÅ SKOLEN	17
AVSLUTNING	19
KILDELISTE:.....	22
PRIMÆRKILDER:	22
SEKUNDÆRKILDER:	22
BILDER	23

Problemstilling

Hvordan foregikk sabotasjen av knottfabrikken i Hillevåg, og hvilke konsekvenser fikk den? Hvorfor er ikke denne dramatiske hendelsen mer kjent i dag? Hvordan og hvorfor burde man belyse den?

Innledning

Tyskerne møtte mer motstand i Norge enn forventet¹. Sabotasjegrupper under både de allierte og kommunister, lokalorganiserte motstandsgrupper, og privatpersoner ble årsak til mye trøbbel for tyskerne på nasjonalt nivå. Snakker man om sabotasjeaksjoner og norsk motstandsbevegelse, tenker kanskje de aller fleste nordmenn på tungtvannsaksjonen på Rjukan, og Max Manus' sprengning av Donau. Selv om dette absolutt var viktige og bemerkelsesverdige aksjoner, er det flere betydelige sabotasjeaksjoner som er relativt lite kjent. Svært lite rundt den lokale motstanden i Stavanger under andre verdenskrig er å betrakte som «allmenn kunnskap», tross Stavangers viktige rolle for tyskerne i okkupasjonen².

Jeg skal her se nærmere på én konkret sabotasjeaksjon, begått av en kommunistisk sabotasjegruppe kvelden 29. november 1944. Den natten lød det et smell over hele bydelen, og en fabrikk stod i full flamme³. Kort etter ble en norsk gestapist og en Statspolitimann likvidert på åpen gate på Lagårdsveien. Anføreren for disse hendelsene klarte å flykte fra fengselet, og hele bydelen ble brutalt endevendt i søken etter de skyldige⁴. Alt dette med bare få dagers mellomrom, tilsynelatende med dette store smellet som den utløsende årsaken. Tross denne store sabotasjen, dens rystende etterdønninger, og de mange tusen liv som ble berørt av dem, er ikke dette en lokalhistorie folk flest kjenner så mye til.

Gjennom denne oppgaven skal jeg ta for meg ulike sider av sabotasjen på knottfabrikken i Hillevåg. Hvordan den ble planlagt og utført, hvilke reaksjoner den fikk og

¹ Olav Svein Stugu, *Norsk historie etter 1905: Vegen mot velstadslandet*, (Oslo: Det Norske Samlaget, 2018), 139.

² Jan Gjerde, *Industriforstaden: Hillevåg 1894 – 1960*, (Sandnes: Forlagshuset Commentum, 2019), 54

³ Gjerde, *Industriforstaden*, 69.

⁴ Anders Haaland, «Stavanger under andre verdenskrig: i kamp for grunnlovsrettighetene,» *Stavangeren*, Nr 1-2 (2014), 72.

hvilke konsekvenser den fikk på begge sider. Oppgaven vil ta for seg ulike samfunnspolitiske faktorer rundt aksjonen, slik som samarbeidet mellom kommunister og ikke-kommunister i motstanden mot nazismen. Jeg vil også bruke god tid på å drøfte hvorfor denne sabotasjen ikke er bedre kjent når det gjelder lokal krigshistorie, og da særlig med tanke på allmenn lokalhistorisk kunnskap. Mot slutten akter jeg også å se på mulige fordeler i bruk av denne hendelsen i skolefaget historie, med fokus på emnet som et lokalt bidrag for å skape historisk interesse. Tross et lite skille med det eller fortidsrettede fokuset i oppgaven mener jeg denne drøften er svært aktuell ettersom det er i skolen jeg vil utøve min historiske kunnskap fra utdannelsen, samt det her oppnår oppgaven min et framtidsrettet formål.

Gjennom oppgaven vil det refereres til ulike litterære historiske kilder. Her er flesteparten sekundærkilder skrevet av anerkjente lokalhistorikere som Jan Gjerde og Knut Stahl, samt ulike tidsskifter fra aviser og lignende. Utenom disse sikre kildene har jeg også tatt i bruk en muntlig primærkilde: min morfar – Kjell Egil Tandrevold. Hans far var med i motstandsbevegelsen i Hillevåg, og var innblandet i sabotasjen på knottfabrikken. Selv om morfar da bare var et barn sitter han med sterke minner fra denne situasjonen. Hans utsagn vil mest brukes som en forsterker av de litterære kildene, og som supplement som bidrar til en mer virkelighetsreell framstilling.

Et overblikk av sabotasjen i Hillevåg

Hvorfor Hillevåg?

Da krigen kom til Norge den 9. April 1940, ble hverdagen snudd på hodet, og Norges frihet og nøytralitet var historie. Særlig havnebyene langs kysten var under ekstra press fra tyskerne. Blant det viktigste var kontroll av skipsfarten, og muligheten å komme i land med soldater og forsyninger, men også på grunn av de mange sentrale fasilitetene man fant langs kysten⁵. Hillevåg inngikk i «Festung Stavanger», og bydelen var en viktig del av den tyske okkupasjonen av Norge⁶. Mye av Stavanger bys kyst ligger i bydelen Hillevåg, rett sør for sentrum, og her befant det seg over 250 virksomheter⁷. Dette var både fabrikker, verksted,

⁵ Torgeir Ekerholt Sæveraas, «Norge under andre verdenskrig», *Store Norske Leksikon*, (2021), Hentet 09.04.21 fra: https://snl.no/Norge_under_andre_verdenskrig

⁶ Gjerde, *Industriforstaden*, 54.

⁷ Gjerde, *Industriforstaden*, baksiden.

butikker, havneanlegg og gårdsbruk. Det var ikke unaturlig at dette ble et viktig og strengt bevoktet område. «Hitlertennene», samt store jernporter, gav god kontroll på all transport⁸. Gjennom utallige kriger i verdenshistorien har vi sett at der en okkupasjon undertrykker en nasjon blomstrer motstand. Hillevåg var ingen unntak og skulle bli åstedet for distriktets eneste store sabotasjeaksjon mot okkupasjonen⁹.

Bilde 1: Til høyre ser vi to av tyskerbrakkene i Hillevåg, og til høyre lenger bak ligger de store våpenlagerhallene. I bakgrunnen i midten ser vi boligblokkene som fremdeles er der i dag. Fotograf: Egil Erikson

En av disse virksomhetene i Hillevåg var knottfabrikken. Knott er små oppkappede biter av tørket løvtre, ofte oretre, som ble brukt som et drivstoff for kjøretøy i mangel av bensin/diesel under krigstiden. Biler, lastebiler, busser og traktorer fikk påmontert en stor, varmeisolert ovn bak, som brant treet til gass. Gassen ble så kjølt ned og deretter, på samme måte som forgasset bensin, sprøytet inn i motoren¹⁰. Med mange kjøretøy ble drivstofforbruket stort, men tilgangen liten. Tyskerne var derfor avhengig av knott til alternativt drivstoff til kjøretøy, samt hester som alternativ til motorisert transport¹¹.

⁸ Gjerde, *Industriforstaden*, 54.

⁹ Gjerde, *Industriforstaden*, 54.

¹⁰ Engwall Pahr-Iversen, «Knottfabrikken ble blåst til himmels,» *Rogalands Avis*, 23. desember 2007, 36-37.

¹¹ Gjerde, *Industriforstaden*, 58.

Fabrikken var derfor av stor betydning for den lokale tyske transporten, samt hele regionens offentlige transport.

«Festung Stavanger» var som nevnt et viktig avsnitt i for det tyskokkuperte Norge. Store deler av Nord-Jæren var i stor grad én stor tysk festning, med minefelt, bunkere og arsenal rettet mot sjøveiene¹². Et annet svært viktig kontrollpunkt for tyskerne var Sola flyplass, som var en av okkupasjonsmaktens viktigste flyplasser. Her antas det tyskerne brukte rundt 400 millioner kroner i oppgraderinger, på alt fra lengre rullebaner og hangarer til radarer og landingsutstyr¹³. Solas nære beliggenhet til Storbritannia var etter all sannsynlighet hoveddrivkraften i denne utbyggingen. Fra halvøya Stavanger kunne tyskerne ha full kontroll på skipsfarten, god sikt ut over havet, og milevis med kystlinje til egne skip. En av de største leirene i «Festung Stavanger» var Kvalebergleiren i Hillevåg. Tyskerne hadde omgjort Kvaleberg skole til en av hovedbasene i Stavanger, med et særlig fokus på transportkontroll. Kvalebergleiren huset over tusen tyske soldater, og bestod av både skolebygget, samt flere garasjer, brakker, låver og staller. Her var både militærpsykehus og ammunisjonslager lokalisert, garasjer for militære kjøretøy, kantine, casino, og ikke minst flere lagerbygninger¹⁴.

Et annet punkt vi må oppklare før vi ser nærmere på sabotasjen av den den omtalte knottfabrikken, er hvordan lokalbefolkningen var fordelt. Hillevåg var på sett og vis todelt: Den nordlige delen nærmest byen var industriområdet med fabrikker, og her jobbet arbeiderklassen. Lenger sør mot Mariero var handelsområdet med de rikere familiene¹⁵. Slike «klasseinndelinger» finnes i flere byer, både da og nå, og vokser naturlig til rundt infrastruktur og arbeidsmarked. Tradisjonelt sett lener arbeiderklassen mer mot venstre, sosialistiske politikken, mens de mer selvstendige innen handel lener mer mot den høyre og den kapitalistiske politikken. Historisk sett har disse to ideologiene dannet grunnlag for anspente situasjoner og konflikter. Dette er et interessant punkt når vi nå skal se på den lokale motstanden mot den nazistiske okkupasjonen.

¹² Gjerde, *Industriforstaden*, 56.

¹³ Lars Engerengen, «Stavanger lufthavn, Sola,» *Store Norske leksikon*, 2021, hentet 11.05.21 fra: https://snl.no/Stavanger_lufthavn,_Sola

¹⁴ Gjerde, *Industriforstaden*, 56.

¹⁵ Kjell Egil Tandrevold, muntlig intervju, februar, 2021.

Nasjonal og lokal motstand

Tyskerne måtte forholde seg til et nokså motstandsdyktig folk i Norge, antageligvis i motsetning til hva de ventet at et lite folk med svak militær makt¹⁶. Motstanden kunne ses på i to kategorier: den organiserte militære motstanden, og den sivile holdningsmotstanden. Flere militære motstandsgrupper reiste seg fort opp mot tyskerne. Den største av denne var MILORG (Militær Organisasjon). MILORG begynte alt sitt arbeid i 1941, men ble først landsdekkende i 1943, og en fast, etablert ledelse i 1944. Britiske SOE (Special Operations Executive¹⁷) bidro med norske spesialavdelinger, som også drev med opplæring innad i MILORG¹⁸. Grunnet denne nokså langsomme utviklingen i den militære motstanden, var den sivile motstanden den mest effektive i krigens første tid. Holdningsmotstanden mot de tyske verdier og politiske system, og kampen for norsk frihet og demokrati, var langt sterkere enn hva okkupantene hadde regnet med¹⁹. Utenom MILORG var også flere agenter fra den hemmelige etterretningsorganisasjonen XU (trolig fra x for ukjent²⁰) i landet og rapporterte til Stockholm og London. XU var blant det mest effektive motstandsarbeidet under krigen, ikke bare i Norge, men i hele Europa. En tredje gruppe må også nevnes, og er særlig sentral for denne oppgaven. Dette var de såkalte krigskommunistene, som stod utenfor MILORG, og drev med mye sabotasje under organisasjonen SABORG (Sabotasjeorganisasjonen)²¹. MILORG var, i motsetning til SABORG, aldri ment for å en selvstendig sabotasjeorganisasjon, men heller en undergrunnshær som skulle handle på vegne av de allierte²². SABORG derimot hadde hovedbase i Bergen, og trente opp unge menn opp i sabotasjeteknikk og våpenbruk²³.

Det er ikke unaturlig at det i byer hvor okkupasjonen stod som sterkest, vokste det fram like så sterk motstandsbevegelse som ville gjøre hva som helst for å sabotere for tyskerne. Tyskerne møtte selvsagt motstand fra de allierte, som bombing av flyplasser, Kvalebargleiren og annen viktig infrastruktur. Sivilbefolkningen fryktet også angrep fra de allierte, og noen flyttet bort fra områder de følte seg utsatt i²⁴. Tross frykten for både okkupasjonsmakten, samt motangrep fra de allierte var det et ønske om å gjøre motstand,

¹⁶ Stugu, *Norsk Historie*, 139.

¹⁷ Frode Færøy, «Milorg,» *Store Norske Leksikon*, 2021, hentet 15.05.21 fra: <https://snl.no/Milorg>

¹⁸ Stugu, *Norsk Historie*, 143.

¹⁹ Stugu, *Norsk Historie*, 139.

²⁰ Frode Færøy, «XU,» *Store Norske Leksikon*, 2017, hentet 15.05.21 fra: <https://snl.no/XU>

²¹ Stugu, *Norsk Historie*, 143.

²² Stugu, *Norsk historie*, 145.

²³ Gjerde, *Industriforstaden*, 66.

²⁴ Gjerde, *Industriforstaden*, 60-61.

og flere motstandsgrupper vokste frem. Harald Sem var en av de lokale XU-agentene, og tok bilder av viktige områder for de allierte²⁵. Flere sivile prøvde å lytte på engelsk radio og delte ut illegale aviser som fremmet motstand. En av disse avisene var «Stritt Folk», som ble distribuert via lange sykkelturner i regionen²⁶. Mange i den yngre generasjonen av arbeidere var med i NKP (Norges Kommunistiske Parti)²⁷, og handlet mot nazisme ut fra deres kommunistiske ideologi. Flere medlemmer av Arbeiderpartiet (Ap) gikk over til NKP, og det skulle bli grupper fra NKP som utgjorde mesteparten av motstanden i Hillevåg. Man antar at flere ungdommer var involvert i SABORG, som igjen var knyttet til den kommunistiske Wollweber-gruppen styrt av den sovjetiske sikkerhetstjenesten NKDV²⁸.

Flere viktige motstandssymboler vokste frem fra dette kommunistiske nettverket. Blant dem var Peder og Sverre Myge, som var begge sentrale menn i NKP og SABORG. Begge ble arrestert, forhørt, og drept for i sitt arbeid for motstanden. Sverre Myge var trolig den viktigste mannen i den lokale motstanden, og døde etter grov tortur i Gestapokjelleren på Solvang²⁹. Myge-familien ble hedret som helter av motstanden, og deres offer skapte ny ild på bålet for motstandsbevegelsen. Tandrevold forteller her noe som er svært fascinerende: Også rikmenn, handelsmenn og høyrekapitalister ble ildnet til motstand, og alle tanker om høyre- og venstrepolitikk ble i øyeblikket irrelevant. Det eneste som betydde noe var nazist eller anti-nazist. Nordmann eller tysker. Fedreland eller det Tredje Riket. Kjell Egil Tandrevold, sønn av en respektert, høyrepolitisk handelsmann, forteller at både hans far og flere av disse «velstående» handelsmennene tok stor del i motstanden mot tyskerne, side om side med kommunistene³⁰. Dette stemmer også godt overens med Stahls beskrivelse av motstanden:

(...)samarbeidet i motstandskampen gikk på tvers av politiske og ideologiske skillelinjer; den var, da det røynt på, enkelt og liketil en kamp for Norge og demokratiet mot tyskere, Nasjonal Samling og en totalitær statsform.³¹

Flere steder i landet viste deg seg å bli mange NS-medlemmer i områder med mye tysk infrastruktur. Dette var ikke tilfelle i Hillevåg. Tyskerne fikk svært liten lokal tilslutning,

²⁵ Gjerde, *Industriforstaden*, 63.

²⁶ Gjerde, *Industriforstaden*, 64-65.

²⁷ Gjerde, *Industriforstaden*, 66.

²⁸ Gjerde, *Industriforstaden*, 66.

²⁹ Gjerde, *Industriforstaden*, 66.

³⁰ Tandrevold.

³¹ Knut Stahl, *Motstandskampen*, (Stavanger kommune: Stabenfeldt Forlag, 1962), 11.

på tross av både folketall og omfanget av tysk-kontrollerte områder. I Rogaland var det hele 1600 NS-medlemmer, men kun 25 av dem bodde i Hillevåg³²! Tandrevold forteller at det ofte var rike og velstående menn som søkte seg over til NS først, for å ikke risikere å miste sin formue. Derfor var Tandrevolds far svært på vakt for hvem han kunne stole på i området rundt seg, hvor flere av de rike handelsfamiliene bodde³³. I 1940 hadde NS kun 7 000 medlemmer, men etter det første året var det over 25 000 medlemmer. Omkring et år før knottaksjonen var tallet steget til 43 000 medlemmer. Dette var sammensatt av aktive norske nazister, passive nordmenn som så det som eneste reelle løsning, mennesker som ble med av frykt, og en liten andel dobbeltagenter, da særlig innen politiet³⁴. Med den høye andelen tysk infrastruktur og velstående familier ble Hillevåg derfor et bemerkelsesverdig unntak i den nasjonale NS-rekruteringen. Tandrevold forteller videre at hans far var fullt klar over at en stor sabotasjeaksjon var under planlegging, og at en stor eksplosjon var i vente³⁵. Dette skulle vise seg å bli den mest dramatiske episoden i Stavanger i krigsårene, hvor ringvirkningene ville berøre flere tusen liv i lokalbefolkningen.

Fabrikken går til himmels

Sent på kvelden den 29. november 1944 lød et kolossalt drønn i Hillevåg. Tandrevold forteller om hvordan huset ristet, selv om de bodde et godt stykke unna³⁶, og Gjerde skriver om hvordan Arnt Haldorsen (Haldor) sprang til vinduet og så knottfabrikken i flammer³⁷. Hverken Tandrevoldene, Haldor, eller andre hadde stor tvil om at dette ikke var noen ulykke. Det var opplagt en sabotasjeaksjon rettet mot tyskerne³⁸.

For å se nærmere på selve planleggelsen av sabotasjeaksjonen må vi helt tilbake til 1942. Da satt Helge Hansen, en lokal mann av stor betydning innen den lokale motstanden, i det tyske fengselet på Lagårdsveien. Hansen og Ferdinand Bernfeldt var «ganggutter» i fengselet, som blant annet vil si at de måtte tømme kloakken i cellene. Dette gav dem god mulighet til å observere ulike deler i fengselet og planlegge en flukt. Lille julaften 1942 grep Hansen sjansen da en vakt snudde seg for å tenne en sigarett, og gjorde en rask spurt fulgt

³² Gjerde, *Industriforstaden*, 68.

³³ Tandrevold.

³⁴ Stugu, *Norsk Historie*, 133.

³⁵ Tandrevold.

³⁶ Tandrevold.

³⁷ Gjerde, *Industriforstaden*, 69.

³⁸ Gjerde, *Industriforstaden*, 69.

av nøye gjennomtenkt klatring over fengselsporten. Etter flukten ble Hansen skjult flere plasser mens ettersøkingen pågikk, før han kom seg ut av byen og helt til Sverige. Her ble han opplært i bruk av våpen og sabotasje. Med ny opplæring kom Hansen tilbake til Hillevåg to år senere, og tok ledelsen i SABORGs aksjon mot knottfabrikken³⁹. Mange unge nordmenn som Hansen hadde gått inn i motstandsbevegelser uten tilstrekkelig kjennskap av hva det vil si å drive sabotasje. Mangel på kunnskap om sabotasjeteknikker, våpenbruk og psykologi ledet til flere nederlag. Kanskje mest alvorlig av alt var undervurderingen av fienden på grunn av mangelen om kunnskap rundt det tyske hemmelige politiet og dets metoder⁴⁰. Derfor ble opplæring i alle disse faktorene viktig for det norske hjemmevernet, og med rett kunnskap i hendene på pågangsvillige menn som Hansen kunne motstanden yte en lagt mer betydelig innsats med større effekt og bedre resultater.

Den nasjonale hjemmefronten hadde oppfordret til sabotasje av knottfabrikker landet over. Tanken bak var at færre operative fabrikker betydde vanskeligheter for å holde de tyske transportmidlene i gang. Dette budskapet ble tatt i følge på flere lokasjoner i landet⁴¹. Blant annet ble tre knottfabrikker i Bergen sabotert⁴². MILORG var imidlertid uenig med SABORG om hvordan slike aksjoner skulle utføres. De ville nødig provosere tyskerne slik at det kunne gå ut over sivilbefolkningen, og fryktet for uskyldige liv, og at resultatet kunne bli like skadelig for det norske folk som det tyske. SABORG på sin side ønsket drastiske tiltak som ville svekke okkupasjonen. Gestapo hadde i frykt for slik motstand truet med å skyte samfunnstopper på torget i Stavanger dersom tyske liv gikk tapt i sabotasje, men på tross av slike trusler fortsatte motstanden, ikke bare i Stavanger, men i hele landet og særlig i hovedstaden⁴³. Tandrevold bekrefter at dette dilemmaet også var under diskusjon hos lokalbefolkningen. Flere mente man burde ligge lavt og la de Allierte stå for motstanden, men andre mente at det var deres nasjonale plikt å stå imot okkupasjonen. Denne andre gruppen mennesker la alle tanker om politikk og ideologi til side, og mente man burde stå sammen mot nazismen. Om man ikke var villig til å ofre noe for landets frihet og fred, var

³⁹ Pahr-Iversen, «Knottfabrikken.»

⁴⁰ Stahl, *Motstandskampen*, 11.

⁴¹ Pahr-Iversen, «Knottfabrikken.»

⁴² NRK, «Tre knottfabrikker brent ned,» (2020), Hentet 10.05.21 fra: https://www.nrk.no/video/tre-knottfabrikker-brent-ned_5162.

⁴³ Gjerde, *Industriforstanden*, 71-72.

det heller ikke verdt å kjempe for. Man måtte ta drastiske tiltak for å se betydningsfulle resultat⁴⁴.

Grunnet Hjemmefrontens nasjonale oppfordring til sabotasje av knottfabrikker, hadde flere fabrikker i landet gått i luften allerede. Tanken bak oppfordringen var naturlig nok å svekke den tyske transporten så mye som overhodet mulig. «Hirdens Bedriftsvern» var derfor blitt kommandert av tyskeren til å øke vekten over alle slike fabrikker, hvilket da ble gjennomført på knottfabrikken i Hillevåg⁴⁵. Døgnet rundt var fabrikken bevoktet av fire bevæpna soldater, i motsetning til den normale ene nattevakten. I tillegg var fyrbøterne på konstant skiftordning, klar på kort varsel om noe skulle skje. Hansen og hans fire medsammensvorne studerte fabrikken over lengre tid for å gjøre seg kjent med vakrutiner og skifttider⁴⁶. Det var på dette området en håndfull andre sivile bidro. De kunne gå forbi fabrikken i ulike vinkler uten å vekke særlig oppsikt, og gjøre opp en mening om de beste inngangene og fluktrutene, mens Hansens menn kunne fokusere på vakholdet⁴⁷. På dette tidspunkt hadde så og si all transport gått over til knott. Omtrent halvparten av det totale forbruket i Rogaland, for ikke å snakke om alt forbruk av «Festung Stavanger»-styrken, kom nettopp fra denne fabrikken i Hillevåg⁴⁸.

I forkant av denne aksjonen, hadde Hansen og to av hans medsammensvorne gjort et forsøk på å sprengte et skip nede ved Kullimports kai⁴⁹. Dette var en tysk kullbåt, og hensikten var å detonere mens skipet enda lå ved kai. På den måten ville også selve kaien og infrastrukturen rundt ta skade, og hele området ville miste sitt formål over lenger tid. Dette lyktes ikke

Bilde 2: Kullimports Kai – 1940. Foto: Egil Erikson

⁴⁴ Tandrevold.

⁴⁵ Stahl, *Motstandskampen*, 254.

⁴⁶ Pahr-Iversen, *Knottfabrikken*.

⁴⁷ Tandrevold.

⁴⁸ Stahl, *Motstandskampen*, 253.

⁴⁹ Stahl, *Motstandskampen*, 253.

Hansen og hans menn med, grunnet en vakt som konstant kastet lys over båtsiden og gjorde det umulig å komme usett inntil båten⁵⁰. Grappa måtte gi opp og heller legge all sin innsats på det neste store smellet.

Kvelden 29. november møttes sabotørene på sykkel et stykke fra fabrikken, bevæpnet og fullastet med sprengstoff, parafin og lunter⁵¹. De fem mennene var Helge Hansen, Thorleif Finnestad, Kåre Ray Thorsen, Ingvar Olav Wiig og Valentin Valentinsen⁵². De var maskerte og bevæpnet. Fire av dem gikk inn og én ble igjen som vakt. På dette tidspunktet var kun en vakt ute, mens de andre hadde en pause. Vakten ble stille truet med våpen og viste taust hvor de andre vaktene oppholdt seg. De andre vaktene ble tatt på senga og overga seg, samt gav sine uniformer til Hansens menn. Sabotørene kneblet dem, tok fabrikkens pengeskrin, og bar vaktene ut i sikkerhet. De norske fyrbøterne på vakt ble bedt å vente utenfor mens sabotørene plantet sprengstoff under hver av ovnene. Parafin ble helt over de tusen kubikkmeterne ferdigprodusert knott, og så la de alle på sprang. Et par minutter etter kom kjempesmellet og fabrikken stod i lys lue. Hele byen hadde hørt det⁵³! Fyrbøterne hadde fått beskjed om å ringe til politiet eller tyskerne etter ca. fem minutter for selv ikke få problemer⁵⁴. Brannen ble slukket flere timer senere utpå natten, og innen da hadde alle vegger rast sammen, og bare pipa stod igjen⁵⁵. Dagen etter skulle man tro dette ble hovedoppslaget, men i avisen stod det bare en liten tekst nederst på en side:

«I går kveld brant Hillevåg Knottfabrikk ned til grunnen etter at flere maskerte og bevæpnede hadde forøvd et sprengstoffattakk mot fabrikken. Ingen personer ble drept eller skadet. Den brannen vil selvsagt i høy grad forverre transportsituasjonen i distriktet, og vil også ellers – som alle slike handlinger – kunne få de alvorligste følger for befolkningen.»⁵⁶

Fokuset lå altså ikke hvilket skader dette påførte okkupasjonsmakten, men hvilke ulemper det betydde for lokalbefolkningen. Den tyske avisen var tydelig på at aksjonen kun rammet lokalbefolkningen, for eksempel med tanke på at all rutebiltrafikk ble stanset. Det tyske riket ville klare seg fint uten fabrikken. Redaktøren i Stavanger Avis oppfordret alle til *«å ha øyne og ører åpne, fordi det er vi selv og våre egne som rammes ved slike*

⁵⁰ Pahr-Iversen, «Knottfabrikken.»

⁵¹ Pahr-Iversen, «Knottfabrikken.»

⁵² Gjerde, *Industriforstaden*, 73-74.

⁵³ Pahr-Iversen, *Knottfabrikken*.

⁵⁴ Stahl, *Motstandskampen*, 254.

⁵⁵ Gjerde, *Industriforstaden*, 69

⁵⁶ Pahr-Iversen, «Knottfabrikken.»

forbrytelser.» Også fylkesmann Krog skrev i en artikkel at den kommunistiske sabotasjen hovedsakelig hadde sabotert sivilbefolkningen⁵⁷. Alt i alt ble ikke sabotasjen feiret av alle, selv om flere mente dette var et vellykket slag mot tyskerne. Flertallet i lokalbefolkningen klarte ikke umiddelbart å se på den enorme skaden som var påført tyskerne, og så bare på ubeleiligheten for lokallivet, men det er liten grunn til tvil om at både denne aksjonen og lignende rundt i landet hadde betydelige konsekvenser for okkupasjonsmakten.

Ringvirkningene av sabotasjeaksjonen

Det at sprengningen av knottfabrikken kun gikk ut over sivilbefolkningen, var selvsagt i realiteten ikke sant. Ikke bare var det vanskelig med frakt innad i Festung Stavanger, men i hele Rogaland. Ja, det er riktig at rutetrafikk ble godt over halvert i hele fylket, og ikke minst opphørte helt i bydelen⁵⁸, men den tyske bilflåten ble langt hardere rammet, da så å si alle kjøretøy var gått over til knott. Man kan tenke seg omfanget av sabotasjens innvirkning på Kvalebergleirens hovedfunksjon. Leieren var en viktig del i regionens transportsystem for tyskerne⁵⁹, noe som sannsynligvis kom blant annet av den nære tilgangen på knott. Når drivstoffet ikke lenger var tilgjengelig kan man også tenke seg at Kvalebergleiren ble langt mindre betydningsfull i sin helhet. Nå ble tysk transport stort sett avgrenset til hest og kjerre⁶⁰, noe som gjorde transport av flere mennesker, tyngre våpen, eller store mengder forsyninger svært tungvint. Etter flere knottfabrikker i landet var satt ut av drift, fikk okkupasjonen en svekket transport i store deler av landet, noe som trolig gjorde omplassering av styrker og forsyninger vanskeligere.

Utenom de rent materielle følgene av aksjonen kan man også peke på en sterk medvind for den lokale motstanden, og en mulig endring i folkeånden. Gjennom historien ser vi gang og gang igjen at der undertrykte folkegrupper reiser seg mot autoriteter, vokser motet hos de undertrykte. «Det er i motbakker det går oppover» som utsagnet sier. Det var tilfellet også i Hillevåg. Sprengningen av knottfabrikken viste folket at det var en reell, aktiv og sterk motstandsbevegelse. Berlins fall var fremdeles flere måneder unna, og i en langvarig okkupasjon var det absolutt et lyspunkt i en ellers nedtrykt hverdag⁶¹. Dagen etter SABORG-

⁵⁷ Pahr-Iversen, «Knottfabrikken.»

⁵⁸ Pahr-Iversen, «Knottfabrikken.»

⁵⁹ Gjerde, *Industriforstaden*, 56.

⁶⁰ Gjerde, *Industriforstaden*, 72.

⁶¹ Gjerde, *Industriforstaden*, 72.

aksjonen ble flere mistenkte dratt ut på gaten fra sine hjem. Tandrevolds far var en av disse mennene. Han ble truet og forhørt om gjerningsmennene bak, men da han ikke ville ut med et ord ble han hardt slått i kjevebeinet med kolben på soldatens våpen. Hevelsen varte i ukevis⁶². Dette er bare et av mange tilfeller hvor folk heller ville utsette seg for smerte og vold, fremfor å virke svake i sin motstand mot okkupasjonen. Samme hva befolkningen mente om selve aksjonen, ble det nok ansett som den ytterste vanære å utlevere en av sine egne til tyskerne.

I kjølvannet av den store eksplosjonen i knottfabrikken skjedde også et nytt hardt slag mot tyskerne som økte spenningen enda mer i Hillevåg. Aksjonsgruppen hadde nemlig videre mål om å likvidere to av de mest sentrale nazistene i Stavanger. Den ene var den tyskfødte tolken Herbert Geicke⁶³, og den andre var Stapobetjenten Leonard Wickstrøm. I motsetning til likvideringen av Wickstrøm, var ikke drapet på Geicke nøye planlagt eller avklart med MILORG⁶⁴. Det var kort mellomrom mellom drapene; Geicke ble skutt på hytta si på Li⁶⁵, mens Wickstrøm ble skutt på åpen gate på Lagårdsveien dagen etter. Disse drapene gav tyskerne en støkk som resulterte i den mest brutale etterforskningen hittil⁶⁶. Et par dager senere bistod Wehrmacht de lokale tyskerne i den største ettersøkningen Stavanger til nå hadde sett. Alle menn mellom 16 og 60 år på Storhaug og Hillevåg, omkring 6000, ble kalt ut til avhør. Jakten forgikk i et vanvittig tempo, noe som betydde at flere bokstavelig talt ble dratt ut av sengene sine midt på natten⁶⁷. Mennene ble fraktet til St. Svithun skole på Storhaug, hvor kontrollposten var, og ble nøye gransket for mulig forbindelse til Helge Hansen og hans menn⁶⁸. Natten resulterte kun i arrestasjonen én av de faktisk mistenkte, men flere arrestasjoner forekom over den neste måneden. Selv om trolig bare et fåtall hadde noe informasjon om Hansen og de andres lokasjon, var det ingen som røpte dem.

Tiden som fulgte var preget av frykt fra begge sider. Stapofolk og gestapister levde med daglig frykt for deres liv da gjerningsmennene aldri ble tatt⁶⁹, og lokalbefolkningen fryktet arrestasjon, tortur og død. Gestapo nådde denne måneden høydepunktet av

⁶² Tandrevold.

⁶³ Gjerde, *Industriforstaden*, 73.

⁶⁴ Stahl, *Motstandskampen*, 256.

⁶⁵ Gjerde, *Industriforstaden*, 73.

⁶⁶ Stahl, *Motstandskampen*, 255.

⁶⁷ Stahl, *Motstandskampen*, 257.

⁶⁸ Haaland, «Stavanger under andre verdenskrig,» 72.

⁶⁹ Stahl, *Motstandskampen*, 257.

brutalitet i lokalområdet, under ledelsen av Gestapooffiseren Arnold Hölscher og med bistand fra Paul Glomb fra Kristiansand⁷⁰. På bakgrunn av dette er det altså trygt å anta at okkupasjonen i Stavanger var på sitt mest alvorlige og truende i etterdønningene av sabotasjen på knottfabrikken.

Hvor ble de mistenkte av i denne perioden? Hva skjedde med Rogalands mest ettersøkte menn? Hansen var selvsagt hovedmistenkt og rømte straks etter likvideringen av Wickstrøm, men på vei tilbake til Oslo møtte han på Haukeli-gruppa, som gjennomførte tungtvannsaksjonen. Etter at de fikk bekreftet identiteten han med i MILORG. Finnstad ble oppsøkt på sin arbeidsplass av Gestapo, men han fikk lurt dem unna og rømte straks til Bergen. Thorsen ble fanget og torturert, men ikke drept. Han satt fengslet til krigen var over. Wiig og hans kone ble også arrestert og torturert, men ble heller ikke drept. I rettsoppgjøret kom det frem at statspolitiet hadde forhindret Gestapos videre tortur og mulige henrettelse. Valentinsen var originalt utsendt fra SABORG-Bergen for å bistå Hansen, og overlevde også gestapos jakt⁷¹.

Historien i ettertid og nåtid

Hvorfor ikke mer kjent?

Ingen, eller i beste fall ytterst få, lærebøker i skolen omtaler denne relativt store sabotasjeaksjonen, og Gjerde selv sier han aldri hørte om krigen i Hillevåg i løpet av sin skolegang⁷². I søken av litteratur til denne oppgaven måtte det noe graving til for å finne kilder som gikk nøyere inn på denne konkrete hendelsen. Det er kanskje ikke å forvente at alle sabotasjeaksjoner kan være i skolebøker, og man lærer heller ikke om Løkken Verk, Thamshavnbanen⁷³ eller sonofrene i Trøndelag⁷⁴. Man kan selvsagt ikke lære om hver enkelt sabotasjeaksjon som fant sted i Norge, men et mer generelt fokus på norsk motstand og sabotasje kunne vært mer tilstede i norske lærebøker. Er man ikke innen et visst akademisk nivå er vel heller dette noe som blir fortalt videre fra besteforeldre og andre tidsvitner som

⁷⁰ Stahl, *Motstandskampen*, 258.

⁷¹ Gjerde, *Industriforstanden*, 73-74.

⁷² Jan Gjerde, «Krigskommunistene i Hillevåg», *Stavanger Aftenblad*, 21. mai 2018, hentet 12.03.21 fra: <https://www.aftenbladet.no/magasinet/a2x73d/krigskommunistene-i-hillevaag>

⁷³ «Sabotasjeaksjonene» *Orkla Industrimuseum*, hentet 13.05.21 fra: <https://oi.no/sabotasjeaksjonene-no>

⁷⁴ Torgeir Ekerholt Sæveraas, «Sonofrene i Trøndelag», 2018, hentet 13.05.21 fra: https://snl.no/sonofrene_i_Tr%C3%B8ndelag

deler sine opplevelser og minner, samt historier fra sine foreldre igjen. Så hvorfor er ikke denne sentrale og svært alvorlige lokalhistoriske hendelsen mer kjent? Man ser kanskje ikke på denne aksjonen med samme ærefrykt som tungtvannsakksjonen og sprengingen av Donau, og kanskje de ikke kan sidestilles som jevnverdige aksjoner, men å ikke høre noe om knottfabrikken eller liknende aksjoner over hodet er noe oppsiktsvekkende. Hvorfor er denne hendelsen fjernet fra rampelyset, mens andre aksjoner blir laget om til film og tv-serie og hyllet som høyden av kampen for fedrelandet? Det nærmeste vi kommer er biografien om Helge Hansen⁷⁵, men den er nokså ukjent for allmenheten. Klare svar er vanskelige å komme med, men svaret ligger nok ikke i hendelsen i seg selv, men i hvem som faktisk utførte den.

Etter krigens slutt og nazistenes fall ble kommunistene hele den vestlige verdens neste store fiende, særlig på grunn av den amerikanske innflytelsen på Europa og Norge. Uten å gå dypere inn på det emnet, kan man trygt si at norske kommunister var temmelig upopulære i etterkant av krigen. Det vil derfor være nokså trygt å anta at motstand mot tyskerne begått av kommunister lett kom i skyggen av aksjoner utført av britisk-koordinerte MILORG. Store helter som Max Manus og Knut Haukelid var i rampelyset som krigshelter. Av de fem mennene som deltok i aksjonen i Hillevåg, er det kun Hansen som har fått «krigshelt-status»⁷⁶. Dette henger mye sammen med de mange hendelsene han var del av – i tillegg til knottfabrikken, som flukten fra fengselet og likvidering av viktige nazister. Dette er nok en del av helheten, men man kan tenke seg at Hansens arbeid for MILORG i slutten av krigen kan ha satt han i et mer vennligstilt rampelys, i motsetning til dersom han utelukkende hadde arbeidet for SABORG. Jan Gjerde skrev en artikkel i Aftenbladet i 2018, hvor overskriften godt understreker dette:

*Krigskommunistene i Hillevåg - Fem unge menn ofret livet i kampen mot tyskerne. De ble hyllet som helter. Så ble de glemt? Hvorfor? Fordi de var kommunister.*⁷⁷

Gjerde har et godt poeng her, som han utdyper videre gjennom artikkelen sin. Det har tatt mange år før man overhodet begynte å anse menn fra NKPs motstandsbevegelse som krigshelter. Fem menn ofret livet i motstanden i Hillevåg, og samtlige var kommunister. Da krigen var over i 1945 var disse mennene helter av største ry, men bare tre år etter var

⁷⁵ Gjerde, *Industriforstaden*, 73.

⁷⁶ Gjerde, *Industriforstaden*, 73.

⁷⁷ Gjerde, «Krigskommunistene.»

situasjonen helt annerledes i lys av den kalde krigen, og krigens helter ble tabu-emne⁷⁸. Tausheten rundt krigsinnsatsen fra kommunistene varte i lang tid. Ja selvsagt er ikke historien glemt i ordets fulle betydning, men man kan med rimelig grunnlag si at historiene rundt krigskommunistenes kamp ble «dysset ned». Selv om innsatsen til Peder og Sverre Myge og hele deres familie blir ilagt stor betydning når det kommer til lokal krigshistorie, var det faktisk ikke før i 2019 at Myge-familien fikk fullt tilbake sin helsestatus ved at Mølleveien ble endret til Mygeveien⁷⁹. Riktignok har familien Myge blitt skrevet om gjennom årene, både i aviser⁸⁰ og bøker⁸¹, men navnet Myge er ikke like kjent som det burde vært!

Hvorfor var det slik at det var hovedsakelig kommunistene som stod for motstanden i distriktet? Da krigen begynte var NKP et svært lite parti med mindre enn én prosent oppslutning, både nasjonalt og lokalt, og i Hillevåg var det i stor grad arbeiderungdommer som var en del av NKP. Før krigen var gruppen «Hillevåg arbeiderungdommer» en nokså radikal gruppe unge mennesker, men det var også i stor grad det mer etablerte Ap. Det må nesten ha vært noe utløsende som lokket mange arbeidere over til NKP. Flere teorier blir diskutert her. Arbeidsledighet kan være én av de opplagte faktorene her, samt mer konspiratoriske temaer som tidlig påvirkning av den sovjetiske gruppa Wollweber⁸². Denne mistanken om påvirkning fra Wollweber kommer fra Rune Haaland, barnebarn av XU-agenten Arne Ragnvald Bore, som forteller at hans mor observerte ferdig pakkede koffertene lenge før okkupasjonen av Norge. Det kan bety at flere ungdommer hadde instruksjoner fra Wollweber, som begynte sitt arbeid i mellomkrigstiden og som hadde et tett samarbeid med SABORG i Bergen⁸³.

En ting kan vi være enige om, uavhengig av hvilke politiske holdninger man selv måtte ha: Kommunistene gjorde en viktig, reell og betydningsfull rolle i motstanden mot Tyskerne, og for det burde de huskes. Og husket ble de, i noen få år. I 1947 var den kalde krigen en realitet⁸⁴, og forholdet til Sovjetunionen endret seg, både lokalt og nasjonalt, og kommunistene ble de nye landsfiendene. Kort tid etter krigen var det først et mislykket forsøk på å forene NKP og AP, og to år senere et forslag i det som sa het Hetland kommune

⁷⁸ Gjerde, «Krigskommunistene.»

⁷⁹ Gjerde, *Industriforstaden*, 68.

⁸⁰ Bernad Lund, «Brødrene Myges tunge skjebne,» *Stavangeren Nr 2-3*, (2015), (org. 1960), 110-115.

⁸¹ Anders Johnsen, *Særoppgave, Livssyn*, (Oslo: Spartacus Forlag, 2001), 61-68.

⁸² Gjerde, «Krigskommunistene.»

⁸³ Gjerde, *Industriforstaden*, 69.

⁸⁴ Hallvard Tjelmeland, «Den kalde krigen,» *Store Norske Leksikon*, 2018

om å nekte kommunister kommunale verv. Dette ble utdypet med at det var ikke personene, men selve ideologien som var problemet, men det er ingen tvil om at kommunistene ble sterkt stigmatisert⁸⁵. Etter at daværende statsminister Einar Gerhardsens holdt «Kråkerøytalen» i 1948, ble misnøyen mot kommunistene særlig stor:

Vi må ikke skape noen hetsstemning mot dem. Vi skal ikke bekjempe dem med de samme metodene som deres tsjekkiske partifeller bekjemper sine politiske motstandere. Vi skal kjempe mot kommunistene med demokratiske midler og åndelige våpen. Vi skal prøve å overbevise de mange som under krigen i god tro gikk med dem, fordi de trodde kommunistpartiet var nasjonalt og demokratisk. I dag har ingen lenger rett til å være i god tro⁸⁶.

Det er ingen tvil i at en slik uttalelse fra statsministeren legger føringen for hva man burde mene om krigskommunistene. Det skal imidlertid sies, selv om det er en helt annen sak en hva denne oppgaven tar opp, at kommunismen under Sovjetunionens ledelse var en reell trussel for den vestlige verden. Mye vondt har skjedd i kommunismens navn, og flere land som har vært – eller er under kommunistisk styre har sjeldent hatt de beste demokratiske levekårene. Det var nok også en reell tvil om hvor kommunistenes lojalitet lå når alt kom til alt; Norge eller Sovjetunionen og Moskva? Lederne for NKP kjempet ikke nødvendigvis kun for Norges frihet, men også for sitt langsiktige mål - en sosialistisk revolusjon⁸⁷. Derfor er det ikke uventet av den norske regjeringen å komme med en slik uttale i utbruddet av den kalde krigen.

Samtidig er det feil å skyve viktig og tapper innsats fra modige mennesker under teppet, bare fordi de kategoriseres som kommunister. Deres historie bør både bli gjenfortalt, husket, studert og kritisert, uavhengig av annen historie knyttet til deres ideologi. I en artikkel i Bergensavisen kommenterer historiker og professor Lars Borgersrud at «Saborg har vært viktigere enn vi trodde tidligere. Dette representerer en nyskriving av krigshistorien.» Artikkelen omhandler to bøker som omhandler SABORGs historie, og trekker frem mange veteraners handlinger i motstanden. Forfatter Ole-Jacob Abraham forteller at «Denne boken er utvilsomt viktig for dem som har fått fortalt sin historie. Nå skal vi hedre veteranene.»⁸⁸ Lokalhistoriker Jack Rostøl kommer med noenlunde samme påstand. På den ene siden

⁸⁵ Gjerde, «Krigskommunistene.»

⁸⁶ Gjerde, «Krigskommunistene.»

⁸⁷ Stugu, *Norsk historie*, 143.

⁸⁸ Marie Skarpaas Karlsen, «Han ble vurdert likvidert av sine egne i Saborg,» *Bergensavisen*, 15. oktober 2015. Hentet 05.05.21 fra: <https://www.ba.no/han-ble-vurdert-likvidert-av-sine-egne-i-saborg/s/5-8-175134>

anerkjenner at «*kommunistgruppa Saborg var ikke helt stuerein*», men at dette fremdeles var menn som ofret alt for Norges frihet, og det er for dette de fortjener oppmerksomhet⁸⁹.

Dette viser først og fremst debatten rundt SABORG og kommunistenes betydning for motstanden i utgangspunktet, samt at enkelte historikere innrømmer at SABORGs relevans og betydning var av større betydning enn tidligere fremstilt. Sprengningen av knottfabrikken, som i hovedsak var en SABORG-aksjon, faller også litt i denne kategorien; kanskje man har hørt om den, men ilagt den stor nok betydning. Sabotasjen og ukene som fulgte, kan med godt grunnlag sees på som det mest dramatiske i Stavangers krigshistorie. Både Knut Stahl og Andres Haaland omtaler den store ettersøkningen på de skyldige som «En desembernatt som befolkningen på Storhaug aldri vil glemme»⁹⁰. Historien fortjener å bli kastet nytt lys på.

Lokalhistorie på skolen

Oppgavens utgangspunkt er at knottaksjonen er for lite kjent lokalhistorien i dag. Om man ønsker å opplyse mer om den kan spørre seg om det vil det tjene en hensikt i å belyse den mer på skolen? Det er tross alt på skolen man har størst innvirkning på hva mennesker lærer. Burde man ta opp hendelser som sprengingen av knottfabrikken i Hillevåg, samt lignende hendelser rundt om i landet, i undervisningen? Kanskje ikke som fast innhold av faget på nasjonalt nivå, men å legge ekstra fokus på lokal krigshistorie kan bringe mye godt med seg. Formålet her er hverken å fremme kommunistiske holdninger eller å fremstille SABORG i et bedre lys enn MILORG. Her er det snakk om å belyse et viktig kapittel i Stavangers historie som er for lite kjent. Rent på bakgrunn av kompetansemål fra Utdanningsdirektoratet kan man gjøre en sterk sak for bruken av en slik hendelse i undervisningen. Kompetansemål som kan forsvare undervisning om dette emnet kan være følgende:

- *Reflektere over hvordan fortolkninger av fortiden er preget av nåtidsforståelse.*
- *Sammenligne ulike framstillinger av en hendelse og reflektere over at historiske framstillinger preges av opphavspersonenes ståsted og kontekst.*
- *Analysere hvordan framstillinger av fortiden har blitt brukt i Norge for å skape nasjonal identitet og drøfte hvilke virkninger dette har hatt for ulike grupper.*⁹¹

⁸⁹ Eirin Larsen, «Endelig får de lov å være krigshelter,» NRK, 2015, hentet 10.04.21 fra: <https://www.nrk.no/rogaland/-endelig-far-de-lov-a-vaere-krigshelter-1.12610883>

⁹⁰ Stahl, Motstandskampen, 257.

⁹¹ Kunnskapsdepartementet, «Historie - Kompetansemål og vurdering», 2020, hentet 28.04.21 fra: <https://www.udir.no/lk20/his01-03/kompetansemaal-og-vurdering/kv85>

Disse målene kan være relevante nettopp av samme grunn til at man ikke kjenner godt til hendelsen i utgangspunktet: Ideologi og politikk. Ikke bare i historie, men også samfunnsfag, geografi og samtlige språkfag, møter vi ulike framstillinger av politikk og ideologi. Slike framstillinger viser ofte til forskjeller, ulikheter, konflikter, uenigheter, splittelse og krig. Vi trenger også hendelser som viser at mennesker, på tross av ideologiske og politiske ståsted, står samlet når det gjelder. Politiske partier forsvant riktignok ikke i samme sekund Norge ble okkupert. Faktisk var det nettopp ulike politiske parti, som dannet egne motstandsbevegelser, som naturlig nok var preget av sitt politiske utspring, men som allikevel samarbeidet i krigen mot tyskerne⁹². Den andre gode grunnen for disse kompetansemålene er måten de legger opp til muntlige samtaler. Flere elever kan ha familiær eller geografisk tilknytning til hendelsen, og en muntlig dialog rundt dette vil fremme evnen til selvstendig kritisk tekning⁹³. Kritisk tekning er sterkt fremhevet i fagfornyelsen 2020⁹⁴.

Når man nå har et godt argument i læreplanen for undervisning om knottaksjonen og liknende hendelser, så er det neste viktige punktet å tenke over i hvilken grad det vil være interessant for elevene. Her er kanskje den største grunnen til å bruke sabotasjen på knottfabrikken i undervisningen. Det burde i høy grad være viktig for alle nordmenn å lære om lokal krigshistorie. Det vil bidra til å gi mer eierskap og stolthet til sin lokale region, og ikke minst vekke interesse. Universitetslektor Eli Helen Lillesæter argumenterte i sin masteroppgave at historie ikke bare finnes i læreboka, men også rundt oss der vi er. Med dette fremmet hun betydningen i bruken av lokalhistorie i undervisning, og argumenterer for at et lokalt perspektiv kan øke den historiske interessen og forståelsen⁹⁵. Det er naturligvis viktig å lære om den norske okkupasjonen i sin helhet, men å lære om lokal motstand og sabotasje vil være et fengslende emne for mange elever. Det vil gi gode muligheter for fordypningsoppgaver eller presentasjoner hvor elevene kan fordype seg i sin lokale historie, samt å koble seg på slektninger og deres opplevelser eller minner. Sabotasjen på knottfabrikken burde ikke ties om og glemmes, men tvert imot huskes og undervises om.

⁹² Stahl, *Motstandskampen*, 11.

⁹³ Daniel et.al. «Modeling the Development Process of Dialogical Critical Thinking in Pupils Aged 10 to 12 Years,» *Communication Education*, nr. 4 (2005): 340.

⁹⁴ Kunnskapsdepartementet, «Overordnet del – verdier og prinsipper i grunnopplæringen», 2020, PDF hentet den 28.04.21 fra: <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/>

⁹⁵ Eli Helen Lillesæter, «Historien finner vi ikke bare i læreboka, den er også rundt oss», (Masteroppgave i samfunnsfagdidaktikk, NTNU, 2015), 85.

Det samme gjelder andre sabotasjeaksjoner i samme kategori. Man må benytte den historien vi har rundt oss, og ikke bare de mest kjente historiene som er allmennkunnskap.

Historie er for mange et fjernt og irrelevant fag, men om man kan vise til hvordan historie har utspilt seg der man bor, samt hvordan dette har påvirket de rundt oss, kan man utvilsomt se positive reaksjoner i undervisningen. Dette er også noe som vil ha størst effekt med umiddelbar endring da elever i dag er den siste generasjonen som har besteforeldre eller annen familie i krigsgenerasjon. Ved å oppfordre unge til å snakke med mennesker som enten har opplevd krigen vil dette skape en nærhet og eierskap til historie som ingen andre emner vil klare. Kanskje er det mer aktuelt i dag med personer som er født i krigsårene eller rett etter, som sitter på mange fortellinger om krigen. Det er uunngåelig at andre verdenskrig stadig blir mer distansert fra nyere generasjonen, men dersom vi kan skape en bro fra krigsgenerasjonens opplevelser til den unge generasjonen i dag, vil denne nærheten vare lengre enn om den simpelthen forsvinner samtidig med krigsgenerasjonen. Denne relevansen, nærheten og interessen kan ikke filmer, serier og bøker skape alene. Den må personliggjøres, og hva er bedre egnet til det enn nettopp lokal- og familiehistorie?

Avslutning

Gjennom denne oppgaven har jeg gjort rede for planleggelsen og utførelsen av sabotasjeaksjonen på knottfabrikken i Hillevåg 1944. Jeg har innledningsvis lagt grunnlaget for hvorfor Stavanger, og da særlig Hillevåg, var et viktig avsnitt i den tyske okkupasjonen, samt hvorfor akkurat denne fabrikken var av slik betydning. Gjennom lokalhistorisk sekundærlitteratur kombinert med opplevelser fra et tidsvitne har jeg dannet et bilde av hvordan situasjonen rundt sabotasjen var, både i form av planleggelse og konsekvenser. Denne fremstillingen har brakt et mindre kjent område av hendelsen frem i lys; på tross å være en kommunistisk ledet aksjon, var det et samarbeid med langt flere av ulike politiske og ideologiske standpunkt. Jeg har videre sett på de handlingene som fulgte direkte i kjølvannet av denne aksjonen og hvilke konsekvenser dette skapte i sin helhet. Tyskerne, men også flere nordmenn fremmet dette som en sabotasje av innbyggernes egen transport og lokalmiljøets velvære, men i realiteten ble den tyske transporten hardt rammet av aksjonen. På grunnlag av dette mener jeg man i ettertid kan se på dette ikke bare som en vellykket sabotasjeaksjon, men også som en forbilledlig gjennomføring da ingen norske eller

tyske liv gikk tapt i aksjonen. Hensikten var altså først og fremst å lamme den tyske transporten og Festung Stavanger som helhet. Liv skulle ikke gå tapt på veien, og våpen var bare sikkerhetstiltak. Riktig nok ble det gjennomført et par likvideringer, men av sentrale og grusomme menn som utførte tortur og drap på norske borgere i Hitlers navn, som igjen er bakgrunnen for å kalle dem for likvideringer og ikke mord.

Jeg har følgelig reist spørsmålet om hvordan en slik sentral hendelse, med nokså store ringvirkninger og mange berørte liv, har blitt lite gjenfortalt, og som resultat er relativt lite kjent, da hovedsakelig med tanke på lokal krigshistorie. Gjennom skildringen av den tyske reaksjonen på sabotasjen, samt likvideringene av Geicke og Wickstrøm, har jeg også pekt på at disse hendelsene i slutten av 1944 var blant de mest alvorlige og brutale episodene i Stavanger. Flere tusen mennesker dratt med til forhør, flere ble fanget, torturert og drept, og mange andre liv ble alvorlig berørt, men allikevel ikke noe som de fleste har hørt om i dag. Hendelsen er riktignok ikke helt glemt og ulike historikere har skrevet om den. Kunnskapen er altså absolutt tilgjengelig, men da mer på et akademisk nivå enn på et allmennkunnskapsnivå når det gjelder lokalhistorie. Gjennom å vise til det norske samfunnet under den kalde krigen har jeg diskutert hvordan Norge som nasjon forholdt seg til den nye fienden i øst; kommunismen, og trukket den hypotesen at det er denne politiske avstanden som også bidrar til en avstand til historie forbundet med krigskommunistene.

Avslutningsvis har jeg drøftet muligheten, grunnlaget og de eventuelle fordelene med bruken av denne sabotasjeaksjonen, samt lignende aksjoner rundt i landet, i historiefaget på skolen. Her med en særlig vekt på å bruke lokalhistorien rundt oss med formålet om å fremme historisk interesse. Her la jeg også frem betydningen av brobygging mellom den siste gjenlevende krigsgenerasjonen og dagens unge generasjon, med formål i å forlenge levetiden på det nære forholdet vi har til verdenskrighistorien. På bakgrunn av dette formålet argumenterte jeg derfor for at dette er en endring som ville fått størst effekt av ved relativt umiddelbar handling.

Dersom jeg skulle forlenget oppgaven ville jeg gransket videre i historiske kilder som kunne fortelle om ringvirkningene av denne aksjonen. Et grundig dypdykk i eventuelle tyske kilder hadde vært svært interessant, med mål om å finne skriftlige bevis på omfanget av slike sabotasjer for okkupasjonsmakten. Helge Hansens liv byr også på mer fordypningsmateriale, slik som Vesla Vetlesens bok som jeg dessverre ikke fikk tak i til denne oppgaven. Jeg ville også hatt et dypere fokus på elevens interesse og kjennskap rundt lokalhistorie, og eventuelt

foretatt en undersøkelse på i hvilken grad elever selv tror de hadde relatert og interessert seg for lokalhistorie fra deres region, og da forhåpentligvis finne grunnlag for min hypotese. Oppgavens vei videre er på lenger sikt å bruke funnene fra denne oppgaven i egen undervisning, så langt det på forsvarlig vis kan dekkes av læreplanmål, da jeg er overbevist om at en lokal sabotasjeaksjon kan være et fengslende emne for elever i Stavangerregionen. Oppgavens grunnleggende essens har vært å redegjøre for sabotasjeaksjonen på knottfabrikken i Hillevåg, dens betydning for sin samtid, samt å diskutere dens relevans for nåtiden.

Kildeliste:

Primærkilder:

- Tandrevold, Kjell Egil. Muntlig intervju, 21. februar 2021.
 - Grunnlag for intervju: Tidsvitne. Oppvokst i Hillevåg. Tidligere historielærer

Sekundærkilder:

- Daniel, M., Lafortune, L. ... & de la Garza, T. «Modeling the Development Process of Dialogical Critical Thinking in Pupils Aged 10 to 12 Years.» *Communication Education*, nr. 4 (2005): 334-354. <https://doi.org/10.1080/03634520500442194>
- Engerengen, Lars. «Stavanger lufthavn, Sola.» *Store Norske leksikon*: 2021. Hentet 11.05.21 fra: https://snl.no/Stavanger_lufthavn,_Sola
- Færøy, Frode. «XU.» *Store Norske Leksikon*, (2017.) Hentet 15.05.21 fra: <https://snl.no/XU>
- Færøy, Frode. «Milorg.» *Store Norske Leksikon*, (2021.) Hentet 15.05.21 fra: <https://snl.no/Milorg>
- Gjerde, Jan. «Krigskommunistene i Hillevåg.» *Stavanger Aftenblad* : <https://www.aftenbladet.no/magasin/i/a2x73d/krigskommunistene-i-hillevaag>
- Gjerde, Jan. *Industriforstaden Hillevåg 1894-1960*. Sandnes: Forlagshuset Commentum, 2019.
- Haaland, Anders. «Stavanger under andre verdenskrig – i kamp for grunnlovsrettighetene.» *Stavangeren*, Nr 1-2 (2014): 59-84, http://www.byhistoriskforening.org/index.php/media/pdf_filer/stavangeren_pdfer/2014
- Johnsen, Anders. *Særoppgave, Livssyn*. Oslo: Spartacus Forlag, 2001.
- Karlsen, Marie Skarpaas. «Han ble vurdert likvidert av sine egne i Saborg.» *Bergensavisen*, 15. oktober 2015. Hentet 05.05.21 fra: <https://www.ba.no/han-ble-vurdert-likvidert-av-sine-egne-i-saborg/s/5-8-175134>
- Kunnskapsdepartementet. «Historie: Kompetansemål og vurdering.» (2020). Hentet 28.04.21 fra: <https://www.udir.no/lk20/his01-03/kompetansemaal-og-vurdering/kv85>

- Kunnskapsdepartementet. «Overordnet del – verdier og prinsipper i grunnopplæringen.» 2020: PDF hentet 27.04.21 fra <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/>
- Larsen, Eirin. «Endelig får de lov å være krigshelter.» (2015.) Hentet 10.04.21 fra: <https://www.nrk.no/rogaland/-endelig-far-de-lov-a-vaere-krigshelter-1.12610883>
- Lillesæter, Eli Helen. «Historien finner vi ikke bare i læreboka, den er også rundt oss», Masteroppgave i samfunnsfagdidaktikk, NTNU, 2015.
- Lund, Bernad. «Brødrene Myges tunge skjebne.» *Stavgangeren* Nr 2-3, (2015). (Org. Stavanger Aftenblad, 1960)
- NRK. «Tre knottfabrikker brent ned,» (2020). Hentet 10.05.21 fra: https://www.nrk.no/video/tre-knottfabrikker-brent-ned_5162
- Pahr-Iversen, Engwall. «Knottfabrikken ble blåst til himmels.» *Rogalands Avis*. 23. desember 2007, 36-37. Hentet 19.03.21 fra: <https://www.nb.no/items/1f5b8e83efdd681ceeb3e0766afb8f89?page=35&searchText=knottfabrikken>
- Sæveraas, Torgeir Ekerholt. «Sonofrene i Trøndelag.» *Store Norske Leksikon*, (2018.) Hentet 13.05.21 fra: https://snl.no/sonofrene_i_Tr%C3%B8ndelag
- Sæveraas, Torgeir Ekerholt. «Norge under andre verdenskrig.» *Store Norske Leksikon*, (2021). Hentet 09.04.21 fra: https://snl.no/Norge_under_andre_verdenskrig
- Stahl, Knut. *Motstandskampen 1940-1945*. (Del av: *Av Stavangers Historie Under Okkupasjon 1940-1945*). Stavanger: Stabenfeldt Forlag, 1962.
- Stugu, Ola Svein. *Norsk historie etter 1905*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2018.
- «Sabotasjeaksjonene.» Orkla Industrimuseum. Hentet 13.05.21 fra: <https://oi.no/sabotasjeaksjonene-no>

Bilder

- Erikson, Egil. Begge bilder er tilsendt personlig til meg via e-post, med tillatelse om bruk i oppgaven.